

بسمه تعالی

بازدارنده‌های روابط عاطفی زوجین در خانواده

پروین میهن‌دوست

چکیده

خانواده، یک واحد کوچک اجتماعی است، که بر پایه‌ی پیمان مقدس ازدواج شکل گرفته است. در دین مبین اسلام، ازدواج کمال محسوب می‌شود، و دارای ارزش و جایگاه والایی است.

شکوفایی هر جامعه ای، در شکوفایی نهاد خانواده است؛ بنابراین سلامت و سعادت جامعه تا حد زیادی به کیفیت ارتباط زن و شوهر بستگی دارد. با نگاهی به وضعیت نابسامان اجتماع در می‌یابیم که، بیشتر دردها و مشکلات از خانواده سرچشمه می‌گیرد، یعنی عواملی، ساز و کارهای ارتباط صمیمانه و سازنده ی زوجین را تحت تأثیر قرار می‌دهد، و مانع برقراری ارتباط صحیح عاطفی زوجین با یکدیگر، و در نهایت باعث سردی ارتباط زوجین و طلاق عاطفی آنان می‌شود.

این مقاله در صدد پاسخ گویی به این سوال بوده: بازدارنده های روابط عاطفی زوجین در خانواده کدام ها هستند؟ بنابراین تحقیق حاضر برای آگاه سازی هر چه بیشتر خواننده، با موانع و بازدارنده های عاطفی زوجین، در ابتدا، در گفتاری، به تعریف و تبیین ارتباط عاطفی و طلاق عاطفی پرداخته است؛ که بیان شده: ارتباط عاطفی از مهمترین نیازهای انسان است، و مقدمه ی برقراری روابط اجتماعی است. در ادامه کوشیده شده است تا تبیین نماید که، چرا باید بین زوجین ارتباط عاطفی برقرار باشد؟! که لزوم این ارتباط عاطفی، برای به کمال رسیدن، و حفظ آرامش و اطمینان خاطر در خانه و اجتماع، تربیت صالح فرزندان، حفظ یکدیگر از گناه و خطا و..... میباشد. همچنین در این مجموعه، مهمترین بازدارنده های عاطفی زوجین، در سه گفتار جداگانه بررسی شده‌اند تا مخاطبین سریعتر و راحت تر با این موانع آشنا شوند، و آنها را برای رسیدن به قله های موفقیت، از زندگی خود بزدایند.

موانع عبارتند از: الف) عوامل محیطی، فرهنگی و مذهبی: که اختلاف طبقاتی و محیط متفاوت، عدم هم سویی دیدگاه های اجتماعی و فرهنگی و سیاسی، هم سوء نبودن بینش ها و باورهای مذهبی، ازدواج اجباری و موانع دیگری که به صورت مفصل تشریح شده اند.

ب) بازدارنده های رفتاری و روانی: که شامل عناوینی چون: عدم آگاهی و شناخت حقوق متقابل، رفتارهای نامناسب چون بدبینی، دروغ، غیرت ورزی های بی جا و..... ناهماهنگی در مسائل جنسی، عدم خداترسی زوجین و هوس بازی آنان و موانع دیگری که تشریح آنها در بین مطالب گنجانده شده است.

ج) عوامل بازدارنده خارجی: که آخرین گفتار از مباحث را شامل شده است که این موانع مستقیماً به ارتباط خود زوجین بستگی ندارد و عوامل خارجی محسوب میشود که از آن جمله: دخالت اطرافیان و انسانهای منحرف، مهمانی های نامناسب، تولد فرزند یا فرزند دارای نقص و.....

امید است با مطالعه ی این مجموعه که به روش کتابخانه ای است، توانسته باشیم با آگاه سازی مخاطبین در راه تحکیم نظام خانواده، گامی هر چند کوچک برداشته باشیم. این گفتار به روش توصیفی و کتابخانه ای تدوین شده است.

کلیدواژه: بازدارنده، عاطفه، زوجین، خانواده

مقدمه

خانواده با پیمان ازدواج پایه‌گذاری می‌شود و این زوج ستون اصلی حیاتی‌ترین نهاد اجتماعی یعنی خانواده را تشکیل می‌دهند هر قدر روابط میان همسران بهتر و سالم‌تر باشد زندگی شیرین‌تر و با صفاتر می‌گردد. استحکام و اقتدار عاطفی و منطقی خانواده در گرو برخورداری اعضا از بصیرت و آگاهی‌های لازم در جهت سازندگی و نشاط خانواده می‌باشد. متأسفانه بخشی از زوجین ما هنر مردن بودن و هنر زن بودن را بلد نیستند و این بی‌مهارتی زوجین در روابط عاطفی سبب سردی فضای خانواده، درگیری‌ها، تضادها و در نهایت از هم پاشیدن نظام خانواده می‌شود.

هدف از این نوشتار آن است که مسائل و موانع روابط عاطفی بین زن و مرد در فضای خانواده را بیان نماید تا زوجین با شناخت و زدودن این بازدارنده‌های عاطفی هرچه بیشتر در راستای تحکیم روابط سالم و سازنده بین خود در خانواده اقدام نمایند.

مسئله‌ی ارتباط عاطفی زوجین از زمان آفرینش نخستین خلقت بشری در جریان بوده است و در قرآن و سخنان معصومین (علیهم السلام) فراوان به این موضوع اشاره شده است. در عصر حاضر نیز کتاب‌های متعدد اخلاقی و تربیتی و روانشناسی در بین آثار خود مطالبی را درباره موضوع مورد نظر ارائه داده‌اند که از آن جمله می‌توان به «عوامل استحکام خانواده» مجید رشیدپور، «تحکیم خانواده» محمدی ری شهری، «روابط سالم در خانواده» داوود حسینی، «سرچشمه‌ی تربیت» محمد علی قاسمی، «نیازها و روابط جنسی و زناشویی» محسن ماجراجو، «نسیم عشق» علی محمد رفیعی و آثار دیگر اشاره کرد.

سوال اصلی که در این جا مطرح می‌باشد این است که بازدارنده‌های روابط عاطفی زوجین در خانواده کدامند؟ حال در این نوشتار سعی بر آن شده است که به این سوالات پاسخ علمی و دینی ارائه شود: 1- ارتباط عاطفی و طلاق عاطفی چگونه ارتباطی است؟ 2- چرا باید بین زوجین روابط عاطفی برقرار باشد؟ 3- چه عوامل محیطی و فرهنگی و مذهبی در روابط عاطفی زوجین در خانواده اثر منفی دارد؟ 4- عوامل روانی و رفتاری که نقش بازدارنده در ایجاد روابط سالم بین زوجین دارند کدامند؟ 5- عوامل خارجی که منجر نقش بازدارنده روابط عاطفی زوجین دارد کدامند؟

از آن جایی که روابط زوجین در خانواده از مهم‌ترین عوامل موثر در ایجاد محیطی سالم و امن برای دستیابی به اهداف عالی انسانی می‌باشد و شکل‌گیری این روابط به صورت گسترده‌تر و تأثیرگذاری مثبت یا منفی روابط سایر اعضای خانواده به خصوص فرزندان را به دنبال دارد. بحث درباره‌ی عواملی که مانع روابط عاطفی سازنده و سالم در بین زوجین است بسیار ضروری می‌باشد.

با توجه به انتشار آثار ارزشمند متعدد، اثری که بتواند به صورت جامع و کامل موانع نوظهور و بازدارنده‌ی ارتباط عاطفی زوجین را بررسی نماید وجود ندارد. مقاله حاضر در نظر دارد تا عوامل متعددی که ارتباط

سالم عاطفی زوجین را به ارتباط ناسالم و مخرب تبدیل می‌نماید بررسی نماید تا زوجین با آشنایی و آگاهی از این عوامل آن چه را که مانع خوشبختی و نشاط زندگی آنان می‌شود از بین خود بزدایند و خود و خانواده‌ی خود را به قله‌های پر از نشاط و اهداف عالی انسانی برسانند.

مفهوم شناسی:

معنا شناسی بازدارنده:

بازدارنده لغتی پارسی است که به معنای مانع، عایق، جلوگیری کننده می‌باشد. برای اینکه بهتر بتوانیم این کلمه را از لحاظ لغوی ریشه‌یابی نمائیم کلمه‌ی «مانع» را که مترادف بازدارنده اما ریشه‌ی عربی دارد، آن را بازگو می‌نمائیم: در قاموس قرآن آمده است «منع»: بازداشتن، ضد عطاء کردن است. «ما مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ»^۱ و «منوع» مبالغه است یعنی بسیار بازدارنده.^۲ در کتاب ناظم الاطباء آمده است، مانع: بازدارنده ج منعه و مانعون و نیز مانع: عشیره و حامیان شخص ج منعه.

همچنین آمده است مانع: مأخوذ از تازی- منع کننده و بازدارنده، ورد کننده و بخیل و بخل کننده و پناهگاه محکم و استوار از قلعه و حصار، و اشکال در راه و معبر و سد، و مزاحمت و تعرض را گویند.^۳ مجمع البحرین الطریحی نیز چنین اشاره کرده است که: المنع خلاف الاعطاء، يقال منع فهو انع و منوع و مناع للمبالغه و نیز آمده است، و امتنع عن الامر: کف عنه.^۴

المنجد هم چنین بیان کرده است که: المانع- ج مانعون و منعه: بخیل و تنگ نظر- ج موانع: عایق و بازدارنده؛ «ما رای مانعا» مانعی ندید، «و لا مانع من ذلك»: مانعی ندارد.^۵ از لحاظ اصطلاحی نیز بازدارنده، به همان معنای لغوی خود یعنی مانع می‌باشد. یعنی چیزی یا امری که مانع از بروز عمل یا رفتاری شود.

معنا شناسی عاطفه:

عاطفه بر وزن فاعله و از ریشه‌ی «عطف» به معنای کناره، جانب، بغل می‌باشد. در نثر طوبی آمده است «عطفا الرجل» یعنی دو جانب مرد و همچنین آمده است «عطف ردائه» یعنی یک طرف رداء را بر طرف دیگر انداختی و دوتا کردی. در همان کتاب آمده است «ثانی عطفه» به معنی منحرف کننده و روی گرداننده، چون شخص روی خود را از همه چیز منحرف می‌سازد و میل می‌دهد.^۶

در کتاب لغتنامه‌ی قرآن کریم سبزواری هم ذیل ماده‌ی «ع ض ل» چنین آمده است: از نظر حسی: عطفا الانسان: دو طرف زیر بغل از زیر کتف تا بالای ران، و اینجاست که می‌توانند خم کنند و به یک طرف بچرخانند. اگر فعل «عطف» با «من» متعدی شود معنای رویگردانی و بی میلی می‌دهد.^۷

۱. اعراف: 12.

۲. قریشی، قاموس قرآن، ج ۵، ص 292.

۳. نفیسی، ناظم الاطباء، ج 5، ص 3023.

۴. الطریحی، مجمع البحرین، ترجمه رضا مهیار، ص 392.

۵. افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، ص 772.

۶. شعرانی، نثر طوبی، ج ۱، ص ۱۶۴.

۷. سبزواری، لغتنامه قرآن کریم، ج 4، ص 177.

در المنجد لوئیس آمده است: العاطف - ج عطف و عطفه: پوشش، ششمین اسب مسابقه. العاطفه - ج عاطفات و عواطف: مونث «العاطف» است به معنای عاطفه و محبت.^۱ آنچه در این نوشته مدنظر می‌باشد عاطفه به همان معنای محبت و احساس می‌باشد.

معناشناسی زوجین:

زوجین: یک جفت است نه دو جفت. «وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثَى؛ خدای جفت آفرید نر و ماده»^۲ زوجین تصمیمی است و مراد یک جفت است، یک نر و یک ماده.^۳

در قاموس قرآن ذیل مادهی «زهق» چنین آمده است: زوج: جفت، صنف. به هر دو قرین از مذکر و مونث در حیوانات که ازدواج یافته‌اند گفته می‌شود. زوج به هر دو قرین در غیر حیوانات نیز زوج اطلاق می‌شود مثل یک زوج کفش (یک جفت).

زوجه به معنی زن است جمع آن زوجات می‌باشد، زوج هم به زن اطلاق شده و هم به مرد از ازدواج نیز هم در زنان به کار رفته و هم در مردان. زوج و ازدواج در گیاهان نیز به کار رفته است.^۴ درباره حیوانات نیز آمده است.^۵

در زبان عرب زوجین به معنی یک جفت است و لفظ «ائنین» برای بیان آن آمده است. نوع و صنف یکی از معانی زوج است چنانچه راغب، اقرب و بیضاوی و ابن اثیر و طبرسی گفته است. ما نیز در این نوشته همان معنای عرفی و شرعی آن که به زن و شوهر اطلاق می‌شود قصد داریم.^۶

معناشناسی خانواده:

خانواده به معنای زن و فرزند، اهل، ساکنان، خویشاوندان، بکار رفته است. برای شرح بهتر مطلب از مترادف خانواده که «اهل» می‌باشد استفاده می‌کنیم. در کتاب فرهنگ وام واژه‌های عربی محمد نحوی چنین آمده است: اهل: خاندان، خانواده، زن و فرزند، شایسته، سزاوار، نجیب، امت هر پیغمبر، مقیم، گروهی که در مسئله‌ای مشترک باشند مانند اهل علم.^۷

در لغتنامه عادل سبزواری هم به معنای کسان و ساکنان آمده است.^۸ در المنجد هم آورده‌اند که اهل: ج اهلون و اهل و آهل و اهلات: فامیل و خویشاوندان، «اهل الرجل» همسر مرد؛ «اهل البيت» افراد ساکن در خانه؛ «اهل الامر» اولیاء امر.^۹

۱. افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، ص 595.

۲. نجم: 45.

۳. شعرانی، نثر طوبی، ج ۱، ص ۳۳۵.

۴. یس: 36.

۵. انعام: 143.

۶. قریشی، قاموس قرآن، ج ۳، ص 185.

۷. نحوی، فرهنگ وام واژه‌های عربی در فارسی، ص ۳۸۰.

۸. سبزواری، لغتنامه قرآن کریم، ج 1، ص 163.

۹. افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، ص 160.

یکی از بازدارنده های خارجی روابط عاطفی زوجین، تولد فرزند است؛ تولد فرزند به همان اندازه که می تواند امکان با هم بودن و با عشق زندگی کردن را افزایش دهد، می تواند باعث غفلت زن و شوهر از یکدیگر و کمرنگ شدن روابط عاطفی شود. گاه تولد فرزند و رشد آن و توجه به فرزند نو رسیده، جای عشق ورزی همسران به یکدیگر را گرفته و باعث می شود همسران کمتر به هم توجه کرده و به مسائل روحی و جسمی یکدیگر همچون قبل توجهی نداشته باشند، که این بی توجهی ها تا جایی ادامه می یابد که پس از چندی به یکی از موانع ارتباط عاطفی و احساسی زوجین منتهی می شود.

در برخی خانواده ها نیز با تولد فرزند دارای نقص یا مشکل، تمام شئون زندگی مختل می شود و گاه باعث می شود بین زن و شوهر سردی عواطفی پیش آید. از آنجایی که زوجین حاضر نیستند وجود چنین فرزندی را آنگونه که هست بپذیرند، مسیر هموار زندگی از حالت طبیعی خارج شده و امکان آرامش و رضایت زوجین به حداقل می رسد و حاصل آن جز افسردگی و ناامیدی و دوری عاطفی زوجین نخواهد بود.

(۵) بیماری طولانی مدت یکی از همسران:

زمانی که یکی از زوجین به مدت طولانی با یک بیماری دست و پنجه نرم می کند، به جای آنکه محبت و دلسوزی میان خانواده افزایش یابد سرمای شدید بی محبتی جایگزین عشق و صمیمیت آنان می شود. هر چه بیماری زن و یا شوهر بیشتر طول بکشد به دلیل فقدان درک درست از شرایط و عدم وفاداری کامل و یا نداشتن آگاهی صحیح و تعهدات شرعی و یا احساسی نسبت به زندگی مشترک همسر خسته و افسرده، احساس می کند که دیگر نمی تواند خود را با شرایط جدید وفق دهد به این دلیل سایه ی سهمگین سردی و دلزدگی عاطفی با همه ناملایماتش بر این زندگی حکم فرما می شود.

(۶) اینترنت، فضای مجازی و ماهواره:

اینترنت و فضاهای مجازی و ماهواره ها، با همه قوا و با اهدافی سیاسی و اجتماعی از پیش تعیین شده که بر پایه سکولاریسم و دین زدایی سامان یافته اند، خانواده ایرانی و مسلمان را تهدید کرده، دینداری و معنویت همه انسان های معتقد را نشانه گرفته اند.

هجوم فرهنگ بیگانگان، حاصلی جز تحریک شهوات و شعله ور کردن غرائز ندارد.

اگر ایمان و باورهای اعتقادی افراد از بین برود و جاذبه های کاذب جنسی و روابط ناسالم جایگزین آن شود، در خانواده و جامعه بسیاری از مشکلات عرض اندام می کند. از اهداف مهم فیلم های ماهواره ای که زیر چتر سرگرمی، تضعیف بنیان خانواده را به دقت نشانه گرفته اند، سردی و ناملایماتی ارتباط زوجین، گسترش طلاق، مدگرایی و... می باشد. بسیاری از فیلم ها و سریال های ماهواره ای با هدف کمرنگ کردن و حذف تقوا، حیا، شرم و وفاداری در خانواده ها، به راحتی مفاهیمی چون خیانت زن و شوهرها و عشق های مثلی را به شیوه ای معمولی و درست جلوه می دهند. دیدن مکرر این فیلم ها و سرگرم شدن در فضای آلوده دنیای مجازی و ماهواره، سبب

می‌شود به جای اینکه زن و شوهر انیس و مونس هم باشند، نسبت به یکدیگر پابندی و وفاداری احساس نکنند و در نتیجه به سردی عواطف بین آنها منتهی شود، که آسیب‌های جدی بر پیکره خانواده وارد می‌سازد.

نتیجه گیری

برخورداری از پرورش سالم در خانواده، که نخستین پایگاه تربیتی و انس و الفت و مهربانی است حق همه‌ی زوجین و فرزندان می باشد. اگر این حق و این ارتباط سالم عاطفی را هر کدام از زن و شوهر، یا به واسطه ارتباط مستقیم خود، و یا توسط موانع دیگری که، دخالت همسران در آن به طور مستقیم تاثیر گذار نیست، از یکدیگر بگیرند، این فرصت را هم از دست می دهند که در اجتماع نیز، قابل احترام و یا موفق باشند؛ چراکه برخوردها و رفتارهای همسران تأثیر بسزایی در رشد شخصیتی مطلوب، و همچنین تحکیم روابط بین آنان دارد.

محیط خانه همانند محیط اداری نیست که ضوابط آن را بتوان در خانه اجرا کرد. اگر سخنی از روی فخرفروشی و یا توقع های بیش از اندازه در زندگی باشد، یا زن و شوهر رتبه، مال و مقام، و زیبایی خویش را به رخ دیگری بکشند، در روابط عاطفی و صمیمی آسیب وارد می سازند.

بسیاری از اختلافات و درگیریها به این دلیل است که طرفین به اصول و ارزش های دینی و اخلاقی خود و همسرشان پایبند نیستند. خانواده هایی که در اثر ناآگاهی از حقوق و یا ضوابط و یا بی توجهی به اصول زندگی مشترک، همواره دچار اختلاف و درگیری اند، و فرصتی را که باید، صرف خودسازی و به کمال رسیدن یکدیگر کنند، در راه اختلاف ها و مشاجره از دست می دهند.

امید است همه‌ی زوجین با پایبندی به اصول مهم زندگی مشترک، و با زدودن موانع ارتباط عاطفی خود، هر چه بیشتر مسیر زندگی خود را، در راه تکوین شخصیت یکدیگر طی نمایند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

1. الفردوس، الهمدانی، شیرویه بن شهردار الدیلمی، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۶ هـ. ق.
2. الهندی، علی المتقی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت: مکتبه التراث الاسلامی، ۱۳۹۷ هـ. ق.
3. الطریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، مکتب النشر الثقالة الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۶۷ ش.
4. الحرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۴ هـ. ق.
5. الیثی الواسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین الحسنی البیرجندی، قم: دارالحديث، ۱۳۷۶ هـ. ش.
6. آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۷ هـ. ق.
7. الحسینی العاملی، محمد بن الحسن، مواعظ العددیه، تحریر علی مشکینی، قم: الهادی، ۱۴۰۶ ق.
8. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.
9. حسینی، احمد، بهداشت روانی ازدواج و همسر داری، تهران: انتشارات مفید، چاپ اول، ۱۳۸۰.
10. حسینی، داوود، روابط سالم در خانواده، تهیه مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما- قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم) ۱۳۸۶.
11. دیلمی، اعلام الدین حسین بن محمد، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۸ ق.
12. رشیدپور، مجید، تعادل و استحکام خانواده، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۳.
13. رشیدپور، مجید، روانشناسی ازدواج در اسلام، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، چاپ اول، ۱۳۶۵.
14. زمخشری، جارالله محمود ابن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دارالکتاب العربی، چاپ سوم ۱۴۰۷.
15. سبزواری محمود عادل، لغت نامه قرآن کریم، تهران: نشر ثالث، ۱۳۸۳ ش.
16. شعرانی، میرزا ابوالحسن، نشر طوبی یا دایره المعارف لغات قرآن مجید، بی جا، انتشارات کتابفروشی اسلامی، چاپ دوم ۱۳۹۸ هـ. ق.
17. شیخانی، علی باقر - سید حسن اسحاقی، سریر سخن (ره توشه ۲) اخلاق برای همه.
18. شیخ صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۹۹۰.
19. صدوق، محمد بن علی بن بابویه؛ امالی، قم: مؤسسه بعثت، ۱۴۰۷ هـ. ق.
20. طاهری، حبیب الله، سیری در مسائل خانواده، سازمان تبلیغات، انتشارات بهمن، ۱۳۷۰.
21. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام، بیروت: دارالتعارف، ۱۴۰۱ هـ. ق.

22. غزالی ، محمد بن محمد ، کیمیای سعادت ، به کوشش :حسین خدیو جم، تهران : شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۳.
23. فرهنگ ابجدی (ترجمه المنجد الأبجدی) مترجم: رضا مهیار ، انتشارات اسلامی، چاپ اول زمستان ۱۳۷۹
24. فیض کاشانی، محمد بن محسن، المحجة البيضاء ، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی، بی تا، ۱۳۸۳ ش.
25. قاسمی ، محمد علی ، صمیمانه با همسران ، انتشارات نورالزهراء، ۱۳۹۳.
26. قریشی، علی اکبر، قاموس قرآن ، عشر - ذوالقرنین دارالکتب الاسلامیه، مرتضی آخوندی، ۱۳۷۱ ش.
27. قائمی ، علی ، خانواده و مسائل همسران جوان، تهران: انتشارات امیری ، ۱۳۶۲
28. کریمی نیا ، محمد علی ، الگوهای تربیت اجتماعی، قم: پیام مهدی ، چاپ اول، ۱۳۷۲.
29. کلینی رازی، محمد بن یعقوب الکافی (ط، دارالحدیث) ، بیروت: دارالصعب، دارالتعارف، ۱۴۰۱ ه. ق.
30. کاشفی ، محمدرضا ، آیین مهرورزی، قم : دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه ، ۱۳۷۶
31. مجلسی، محمدباقر، حلیۃ المتقین، قم: هجرت، ۱۳۷۵ ش.
32. مجلسی ، محمد تقی ، روضۃ المتقین ، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشان بور، ۱۴۰۶ ه. ق
33. نفیسی (ناظم الأطباء)، علی اکبر، فرهنگ نفیسی ، تهران: خیام، ۱۳۴۳.
34. نحوی ، سید محمد ، فرهنگ وام واژه های عربی در فارسی « دخیل »، انتشارات اسلامی تهران، چاپ اول تابستان ۱۳۶۸.
35. نقش بهداشت روان در ازدواج، زندگی زناشویی و طلاق، تهران: انتشارات گفت و گو ، ۱۳۸۰.